

Niklesová, Eva

Hypotéza – předpoklad výskytu tvarově příbuzných dialogických existenciálních textů napříč časem a prostorem

In: Niklesová, Eva. *Dialogy zoufalců: poetika a struktury : (dialogické texty o smyslu lidské existence v nejstarších světových literaturách a v literaturách středoevropského areálu)*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016, pp. 17-21

ISBN 978-80-210-8321-9

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135792>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2. HYPOTÉZA – PŘEDPOKLAD VÝSKYTU TVAROVĚ PŘÍBUZNÝCH DIALOGICKÝCH EXISTENCIÁLNÍCH TEXTŮ NAPŘÍČ ČASEM A PROSTOREM

V této publikaci nazíráme na *Dialog zoufalce a jeho duše* jako na slovesný artefakt, v němž jsou literárně ztvárněny jevy a témata všem lidem společná. Z tohoto důvodu by zde měl fungovat princip tzv. *psychologického paralelismu*, související s všeobecnými vlastnostmi lidské psychiky, jež VESELOVSKIJ označuje jako „*schematické formuly zobrazenia skutočnosti*“ a které „*odrážajú bezprostredné pozorovania a dojmy človeka pri jeho styku s prírodou a s najbežnejšími opakujúcimi sa javmi skutočnosti*“. (VESELOVSKIJ, cit. dle ĎURIŠIN, 1975, s. 33–34)

Předpoklad výskytu tvarově příbuzných dialogických textů napříč časem a prostorem vychází z několika vzájemně se prostupujících aspektů *Dialogu zoufalce a jeho duše*. Aspektem dominantním je dialogický charakter díla. Zde vycházíme z předpokladu, že právě dialogická forma literárního vyjádření bude vždy čtenářsky přitažlivá, poutavá a živá, neboť odráží to, co je všem lidem společné – předpoklad adresáta u každého dialogu, myšlení orientované na dialog, a to v duchu známé BACHTINOVY teze o tom, že *dialog předchází jazyku*. Opřeme-li se o další známou myšlenku, dle níž se „*řeč neuskutečňuje ve výrocích, nýbrž jakožto rozhovor*“²⁰ a budeme-li souhlasit s tím, že řeč se „*naplňuje*“, stává se celistvou, smysluplnou a *opravdovou* pouze za předpokladu, jsou-li její elementy součástí přinejmenším dialogu, představuje zahájení dialogu plnohodnotné uskutečnění řečového aktu a zároveň naplnění jednoho z nezbytných předpokladů plnohodnotného bytí člověka: uspokojení touhy po aktivní účasti v rozličných komunikačních situacích, ukojení lidského bažení po názorovém střetu, po „*dialogickém účastenství*“, neboť „*jedině stykem, vzájemným jed-*

20 GRONDIN, J. *Úvod do hermeneutiky*. Oikúmené; 1. vyd.; Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 150.

náním člověka s člověkem se nachází, člověk v člověku 'jak pro druhé, tak pro sebe sama'. (BACHTIN, 1971, s. 337)²¹

„Dialog je (...) existenciální lidskou potřebou: člověk nemůže být sám, chce diskutovat, zúčastnit se střetu, spolupracovat, chce si do toho druhého ‚píchnout‘, a to různými prostředky: tím si vlastně ověřuje i svou existenci a svou identitu.“ (POSPÍŠIL, 2006, s. 8)²²

Dialogičnost dle některých koncepcí představuje základní předpoklad lidského myšlení a jazyka:

„K hypotéze dialogičnosti můžeme dále uvést následující. Dialogičnost se vyvinula v antropogenezi, historii a kultuře. To znamená, že lidské myslí nebyl během fylogeneze a sociokulturního vývoje implantován jen individuální biologický a obecný kognitivní systém (ať už je to cokoli), ale také dialogičnost. Vyslovme hypotézu, že lidské myšlení a jazyk jsou generovány dialogičností.“ (MARKOVÁ, 2007, s. 15)²³

Dialogičnost je v rámci teorie sociálního poznání, založené na dialogičnosti a na teorii sociálních reprezentací, chápána jako vrozený prvek lidské povahy, který je *„stejně tak součástí lidské povahy jako biologické a kognitivní univerzálie“*. (MARKOVÁ, 2007, s. 127)

Druhým aspektem *Dialogu zoufalce a jeho duše*, který chápeme jako předpoklad výskytu podobně zaměřených textů v pozdějších obdobích a v geograficky a kulturně vzdálených oblastech, je převažující pesimistické (existenciální) ladění textu. Přestože si přítomnost pesimistických myšlenek v literárních textech možná primárně spojujeme s filozofií pesimismu a existence, s texty SCHOPENHAUEROVÝMI, KIERKEGAARDOVÝMI, NIETZSCHOVÝMI, CAMUSOVÝMI a dalšími, vycházíme z předpokladu, že:

- pesimismus a existenciální tematika představuje antropologickou konstantu,
- jistý základní skepticismus či pesimismus je lidem vlastní,
- jeho literární ztvárnění můžeme očekávat v textech celého světa.

Sám staroegyptský *Dialog zoufalce a jeho duše* je dokladem toho, že již od nejstarších dob se bolestné vědomí o krutosti lidské existence transformovalo v expresivně laděné literární líčení zoufalství a beznaděje s následným vyslovením

21 BACHTIN, M. M. *Dostojevskij umělec: K poetice prózy*. 1. vyd.; Praha: Československý spisovatel, 1971.

22 POSPÍŠIL, I. *Střední Evropa a Slované: (problémy a osobnosti)*. 1. vyd.; Brno: Masarykova univerzita, 2006.

23 MARKOVÁ, I. *Dialogičnost a sociální reprezentace: dynamika myslí*. 1. vyd.; Přel. H. ŠOLCOVÁ z Dialogicality and social representations; Praha: Academia, 2007.

otázky, jejíž zodpovězení má – ve chvílích, kdy se tělesná a/či duševní muka stávají nesnesitelnými – vyřešit primární existenciální dilema: je za nepříznivých životních okolností lepší žít, či se životem skoncovat?

Prvek zoufalství a pesimismu je obsažen také v literatuře sumersko-akkadské, o čemž pojednává mj. proslulý *Epos o Gilgamešovi*, umělecké ztvárnění následující myšlenky:

„Vědomí o nelítostném a neodvolatelném lidském osudu (...) doléhá od pradávna na lidskou mysl a od pradávna, od doby krále sumerského města Uru, bájněho Gilgameše, také člověk hledá cestu, jež by vedla mimo smrt, cestu, na níž by ho nepotkala nemoc, vyhnulo se mu stáří a nestihl ho zármutek ze ztráty nejbližších. Elixír života, lék proti tělesné smrti, nalezen nebyl, lidstvo si muselo přiznat, že fyzické nesmrtelnosti nelze dosáhnout, utopickými se ukázaly představy o světech, v nichž se neumírá a v nichž není bolesti, nemoci, nemohoucnosti a zármutku.“
(NECHUTOVÁ, 1995, s. 7)²⁴

Texty sumersko-akkadské literatury však současně obsahují unikátní způsob vypořádání se s návaly životního pesimismu – negativismus může být překonán jediným šťastným okamžikem, pro který stojí za to žít. Chuť k žití (*Lebenslust*) a radost ze života, přestože většinou trvá jen krátce, může vyvážit všudypřítomnost špatnosti a mrzkosti. Tento způsob uvažování je přítomen v níže uvedené sumersko-akkadské skladbě, „*kteřá bývá nazývána ‚baladou o hrdínech zaslých dnů‘ a jež je snad prvním dokladem literárního zpracování později oblíbeného tématu ‚ubi sunt‘. (...) V závěru je (...) jmenována bohyně Siraš, bohyně piva, jejíž nápoj měl rozptýlit smutek a zasloužit se o trochu radosti v prchavém životě lidském.*“²⁵

Celý život je (jenom) oka mžik.

Copak život bez radosti je něco víc než smrt?

Mladíku, o bohu tvém tě náležitě zpravím.

Zanech nářku, vyžeň (ho), pohrdej mrtvolným tichem!

Za jeden radostně prožitý den ať přijdou dny třiceti šesti tisíců let mrtvolného ticha!

Copak život bez radosti je něco víc než smrt?

*Jak ze (svého) syna nechť bohyně Siraš z tebe se těší!*²⁶

Jako poslední příklad výskytu existenciální tematiky v nejstarších dílech světové literatury uvedme způsob uvažování o lidské existenci ve staroindickém textu *Maitrájanjópánišad*:

24 NECHUTOVÁ, J. *Úděl a útěcha*. 1. vyd.; Heršpice: EMAN, 1995.

25 *Epos o Gilgamešovi*. Mythologie; 1. vyd.; Praha: NLN, 2003, s. 15.

26 *Ibidem*, s. 16.

„Vznešený, jak si lze užívat [splněných] tužeb v tomto těle, složeném z kostí, kůže, šlach, morku, masa, spermatu, krve, hnisu, slz, nečistoty, vykalů, moče, větru, žluče a slizu, páchnoucím a bez podstaty? Jak si lze užívat [splněných] tužeb v tomto těle postiženém touhou, hněvem, chtivostí, omámením, strachem, smutkem, závistí, odloučením od vytouženého, spojením s nežádoucím, hladem, žízní, stárnutím, smrtí, nemocí, žaly a jinými [pohromami]? Vidíme, že toto vše je pomíjivé jako tito komáři, mouchy a jiní [tvorové], jako tráva a stromy, vznikající, aby zanikly – co tedy s nimi? Jiní vyšší, velcí lučištníci, někteří světovládci (...) před zraky svých příbuzných opustili veliké bohatství a odešli z tohoto světa na onen svět. Co tedy s nimi? (...) [A vidíme i] vysychání oceánů, pád hor, odchýlení Polárky, přerování větrných lan, zaplavování země, odstranění bohů z jejich místa. Jak si lze v takovém světě užívat [splněných tužeb], které se stále znovu vrací k tomu, kdo je chová?“ (ZBAVITEL, 2004, s. 374–375)²⁷

Hluboký skepticismus, pesimismus až negativismus je typický i pro staroorientální literární tvorbu staroindickou, kde je „pochopení života jako strasti (...) základním motivem indického myšlení, který od této chvíle již nikdy neustoupí do pozadí. Jak došlo k této převratné změně původně radostného a přítakávajícího naladění starých Arjů v postoji k životu, toho se můžeme pouze dohadovat. Velkou úlohu při tom mohl mít i vliv znavujícího tropického klimatu.“ (STÖRIG, 1992, s. 36)²⁸

V souvislosti s kulturou západní vysvětluje NIETZSCHE ve svém proslulém díle *Zrození tragédie z ducha hudby* základ dionýské a apollinské tradice umění. NIETZSCHE (1993, s. 3)²⁹ si v úvodu klade řečnickou otázku, zda je „pesimismus nezbytně znamením úpadku, poklesu, degenerace, instinktů zbavených a ochablých? – tak jak tomu bylo u Indiů, tak jak tomu, nemýlí-li vše, jest u nás lidí ‚moderních‘ a Evropanů?“ Dle jeho hypotézy se starořecký optimistický náhled na život vyvinul na základě filozofického překonání pohledu pesimistického. Jako důkaz pro své tvrzení uvádí výrok moudrého Silena, průvodce Dionýsa:

„Je stará pověst, že král Midas dlouho v lese honil moudrého Silena, Dionýsova průvodce, a nemohl ho chytit. Konečně mu padl do rukou, i ptá se král, co že je pro člověka nejlepší a nejvyšbornější. Nepohnut a zatvrzele demon mlčí: posléze, králem donucen, vydá za pronikavého smíchu tato slova: ‚Bídny jepicovitý rode, zplozený náhodou a bolem, co mne nutíš, abych ti řekl, co slyšet ti není na prospěch? Co je ze všeho nejlepší, je ti nadobro nedostižné: nejlepší je nebýti zrozen, nebýti, ničím nebýti. Druhé pak nejlepší je ti – abys brzo umřel.‘“ (NIETZSCHE, 1993, s. 18)

27 ZBAVITEL, D. Ed. *Upanišady*. 1. vyd.; Praha: DharmaGaia, 2004.

28 STÖRIG, H. J. *Malé dějiny filozofie*. 2. vyd.; Přel. P. REZEK; Praha: Zvon, 1992.

29 NIETZSCHE, F. *Zrození tragédie z ducha hudby*. Estetická řada; Praha: Gryf, 1993.

NIETZSCHE také uvádí, že k optimistickému naladění starořeckých lidí byli zplozeni bohové na Olympu, kteří lidem ukazovali bezstarostný život, s nímž se všichni mohli ztotožnit:

„Jak by jinak byl tento citlivě dráždivý, tak bouřlivě žalostný národ, tak jedinečně uschopněný k strádání, jak by byl mohl snést živobytí, kdyby se mu nebylo zjevovalo v jeho bozích, oblito vznešenější svatozáří! (...) Tak ospravedlňují bozi život lidský tím, že jej sami žijí – a to je jediná uspokojivá theodicea. Žít pod jasnou sluneční září takovýchto bohů, to se považuje za nejvyšší ideál, a vlastní bolest homérských lidí vztahuje se na loučení s životem, především na loučení brzké: tak že by se nyní silenská moudrost mohla obrátit: pro ony homérské lidi je nejhorší brzo umřítí, druhé pak nejhorší – umřítí vůbec.“ (NIETZSCHE, 1993, s. 18)

Z pohledu současného člověka, kladoucího si otázku po smyslu lidského života, byla v minulém století vyřčena známá CAMUSOVA existenciálně-filozofická maxima:

„Existuje pouze jeden opravdu závažný filozofický problém: to je sebevražda. Rozhodnout se, zda život stojí nebo nestojí za to, abychom ho žili, znamená zodpovědět základní filozofickou otázku.“ (CAMUS, 1995, s. 14)³⁰

Na základě výše uvedených náhledů na pesimismus budou komparovány různé odpovědi na existenciální otázku smyslu lidského života, a to s cílem postižení různých způsobů překonávání a/nebo artikulace nejhlubšího životního pesimismu v odlišných historických obdobích.

30 CAMUS, A. *Mýtus o Sisyfovi*. 1. vyd.; Přel. D. STEINOVÁ z *Mythe de Sisyph*; Praha: Svoboda, 1995.

